

Роксоляна ШВАЙ,

orcid.org/0000-0003-3859-5196

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) Roksolyanash@yahoo.com*

ТВОРЧІСТЬ У ДИДАКТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті акцентується увага на творчості як потребі сучасної людини, Творчість пов'язана з саморозвитком та можливістю реалізувати задатки, здібності, з діяльністю, спрямованою на людей, на розширення сфери особистої свободи, на розширення контролю над іншими та на збільшення матеріальних благ. Творчість допомагає адаптуватися до постійно змінного зовнішнього середовища. У статті виділено умови набування учнями характеристик творчої особистості та методи творчого навчання, серед яких – внутрішні (відкритість для досвіду, внутрішнє джерело оцінювання, здатність до творення концепцій та ідей, до спонтанних дій, що призводять до створення оригінальних продуктів) та зовнішні (психологічна безпека, психологічна свобода). Творчість є результатом взаємодії задатків, здібностей та певних умов життя. Творча особистість характеризується двома сферами: пізнавальною та характерологічною. Пізнавальна сфера пов'язана з інструментальними можливостями особистості. Евристична поведінка характеризується перетворенням та створенням нової інформації за допомогою уяви, інтуїції та дивергентного мислення. Алгоритмічна поведінка характеризується конвергентним типом мислення. У креативної особистості спостерігається принципове домінування евристичної поведінки. Ефективна самореалізація пізнавальних задатків, спеціальних здібностей людини залежить від інших характерних ознак особистості, а саме: неконформної або конформної поведінки. Особистості з евристичною поведінкою сприймають зовнішні умови як виклик, що налаштовує на ризик та застосування інтуїтивного мислення. Особистості з алгоритмічною поведінкою вважають, що ці умови не забезпечують підтримки, тому ризик є небажаним та неможливим. До групи перешкод для творчості належать об'єктивні (безпосередньо не залежать від творця, виникають внаслідок несприятливих зовнішніх умов), суб'єктивні (локалізовані в психіці людини і роблять неможливим досягнення, адекватні до можливостей особистості), психосоціальні (інноваційні бар'єри, оскільки перешкоджають прийняттю та розповсюдженню нового). Серед важливих компетентностей сучасного вчителя є креативна компетентність, пов'язана з інноваційністю та творчістю. Підтримка учнів у подоланні труднощів може набувати різних форм. Для розвитку в учнів нестандартного дивергентного мислення варто застосовувати методичні системи розвитку креативності учнів у процесі навчання із застосуванням тренінгів творчості.

Ключові слова: *творчість, умови для творчості, перешкоди, креативна компетентність, тренінг творчості, мислення.*

Roksolyana SHVAY,

orcid.org/0000-0003-3859-5196

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pedagogy and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University,
(Lviv, Ukraine) Roksolyanash@yahoo.com*

CREATIVITY IN THE DIDACTIC PROCESS

The article focuses on creativity as a need of modern man. Creativity is associated with self-development and with the possibility to realize talents, abilities, activities aimed on people, on expanding personal freedom, on expanding control over others and increasing material goods. Creativity helps to adapt to a steady changing environment. The article highlights the conditions for students to acquire the characteristics of creative personality and methods of creative learning, including internal (openness to experience, internal source of evaluation, ability to create concepts and ideas, spontaneous actions that lead to original products) and external (psychological safety, psychological freedom). Creativity is the result of the interaction of inclinations, abilities and certain living conditions. Creative personality is characterized by two areas: cognitive and characterological. The cognitive sphere is related to the instrumental capabilities of the individual. Heuristic behavior is characterized by the transformation and creation of new information through imagination, intuition and divergent thinking. Algorithmic behavior is characterized by convergent type of thinking. There is a fundamental dominance of heuristic behavior at the creative personality. Effective self-realization of cognitive talents, special abilities of the person depend on other characteristic features of the person, namely: nonconformal or

conformal behavior. Individuals with heuristic behavior perceive external conditions as a challenge that adjusts to risk and the use of intuitive thinking. Individuals with algorithmic behavior believe that these conditions do not provide support, so the risk is undesirable and impossible. The group of obstacles to creativity includes objective (not directly dependent on the creator, arising from adverse external conditions), subjective (localized in the human psyche and making impossible achievements, adequate to the capabilities of the individual), psychosocial (innovation barriers, because they prevent the adoption and dissemination of new). Among the important competencies of a modern teacher is creative competence related to innovation and creativity. Supporting students in overcoming difficulties can take many forms. For the development of non-standard divergent thinking by students, it is necessary to apply methodical systems of developing students' creativity in the learning process with the use of creativity training.

Key words: *creativity, conditions for creativity, obstacles, creative competence, creativity training, thinking.*

Постановка проблеми. Творчість - це постійне вдосконалення себе та світу, що є необхідним чинником трансформації та суспільного розвитку. Творчість виявляється у різних видах людської діяльності, Це - діяльність автокреативна, пов'язана з саморозвитком та постійним прагненням реалізувати свої вроджені задатки, творення нових, нетрадиційних мисленнєвих, інтелектуальних конструкцій, діяльність, спрямована на людей, на розширення сфера особистої свободи, розширення контролю над іншими, завоювання влади, на практичну діяльність, на збільшення матеріальних благ (Козелецький, 1987). Стимулювання або гальмування творчої діяльності відбувається в конкретних соціальних умовах під впливом середовища сім'ї, ровесників та школи, а також певного культурного середовища. Завдання школи - створити для учнів умови, необхідні для досягнення необхідних компетенцій, які дозволять їм ефективно функціонувати в житті. Це пов'язано з подоланням у дорослому житті невдач внаслідок розбіжності між фактично засвоєними знаннями, навичками, уміннями та програмними припущеннями щодо навчання та виховання. Творчість є певним видом активності людини, що пов'язана з саморозвитком та реалізацією своїх можливостей, умінням адаптації за постійно змінних зовнішніх умов.

Аналіз досліджень. Р. Шульц аналізує різні способи адаптації освітніх інституцій до соціальних змін. Різні аспекти творчості, інноваційних систем, базові та додаткові параметри, якими характеризується творча особистість, розглядали Б. Пшиборовска, В. О. Моляко, С. Меднік, В. Добролович, Е. Нецка, К. Шмідт, Д. Гебусь, К. Роджерс. На думку К. Роджерса джерелом творчості індивіда є схильність до самореалізація. Така тенденція існує у кожній людини, хоча для її прояву потрібні відповідні умови. Теоретичні припущення щодо характеристик творчої поведінки зроблені С. Попеком.

Мета статті виявити умови та методи творчого навчання для формування в учнів характеристик творчої особистості.

Виклад основного матеріалу. Творча людина здатна створити нову якість, робити нові відкриття, організувати, формувати щось, чого ще не існувало, здатна бути автором чогось нового. Отже, творчість – це дії особистості, які виражаються в активному прагненні розвитку своїх потенційних здібностей, тобто спрямовані на самореалізацію та самовдосконалення; а також виявляється в активному ставленні до світу та у прагненні змін у ньому. Відтак творчість – це певна схильність робити те, що характеризується новизною, є новим хоча би для творця. Крім того, творча людина може інтерпретувати вже існуючу реальність, зробити особистий внесок в те, що вже існує та функціонує. Відтак внесення змін, модифікація, надання іншого вигляду або форми, наповнення новим змістом вже існуючих предметів є елементами творення, елементами новизни. Умовами для розвитку творчості є (Роджерс, 2002):

1. Внутрішні, а саме:

- відкритість до досвіду, що полягає у гнучкості мислення та дає здатність активно функціонувати у суперечливому і сповненому конфліктів світі;
- внутрішнє джерело оцінювання, що стосується власної, позбавленої зовнішніх похвал та критика думки про витвір та почуття задоволення від його створення;
- здатність до творення концепцій та ідей, до спонтанних дій, що призводять до створення оригінальних продуктів.

2. Зовнішні, а саме:

- психологічна безпека, що базується на емпатії, беззастережному прийнятті автора важливими для нього людьми та без зовнішнього оцінювання;
- психологічна свобода, що полягає у повній свободі думок, діяльності, творення без будь-яких нав'язаних ззовні обмежень або вимог (Роджерс, 2002).

Творчість є результатом унікальних задатків, здібностей кожної людини та певних умов життя, які більшою чи меншою мірою впливають на їхню реалізацію. Кожна особистість має дещо іншу потребу щодо сили та якості подразників для сти-

муляції. Те, що для однієї людини має гальмівний ефект (стрес, складні матеріальні умови, відсутність почуття свободи), може мати стимулюючий ефект для іншої (Попек, 2008: 26).

Творча діяльність відбувається в конкретному ситуативному контексті, що стимулює або блокує задатки та здібності особистості. Два чинники (особистісний та соціальний) впливають на творчий процес та утворюють взаємозалежну систему, яка не підлягає універсальним характеристикам. Те, що мобілізує активну діяльність конформістів, для нонконформістів може виявитися перешкодою для розвитку. Це залежить від особливостей індивіда, а також від особливостей середовища, в якому він функціонує. Тільки взаємна інтеракція цих елементів, конфігурація конкретних чинників є детермінантами творчої поведінки (Гебусь, 2010).

Теоретичні припущення щодо характеристик творчої поведінки та результати досліджень з допомогою Питальника творчої поведінки КАНЕ С. Попека (2008) демонструють складність та багатогранність творчої активності. Концепція Питальника творчої поведінки КАНЕ С. Попека базується на тому, що творча особистість характеризується двома сферами: пізнавальною та характерологічною. Пізнавальна сфера пов'язана з інструментальними можливостями особистості, тобто вразливістю, здатністю до спостереження (перцептивні здібності) та запам'ятовування, а головне – до перетворення та створення нової інформації за допомогою уяви, інтуїції та дивергентного мислення – евристичної поведінки. Протилежною до евристичної в Питальнику є алгоритмічна поведінка особистості, яка характеризується конвергентним типом мисленням. Кожна вимірювана величина динамічно трактується як неперервна ознака (континуум), тому обидві крайні величини – алгоритмічна й евристична поведінки – однаково важливі, хоч у креативної особистості спостерігається принципове домінування евристичної поведінки над алгоритмічною.

Другу сферу утворює група характерологічних ознак, які забезпечують активну самореалізацію потенційних можливостей людини. Ефективна самореалізація пізнавальних задатків, спеціальних здібностей людини залежить від інших характерних ознак особистості, умовно визначених як нонконформна або конформна організація.

Конформізм характеризується такими ознаками: залежність, пасивність, стереотипність, поступливість, слабкість, лякливість, підпорядкованість, несамостійність, внутрішня неоргані-

зованість, надмірна загальмованість, орієнтація на захист, невеликі опір і витривалість, безвідповідальність, некритичність, відсутність толерантності, занижене відчуття цінності і власного “я”.

Нонконформізм характеризується протилежними ознаками, а саме: незалежність, активність, гнучкість, самоорганізація, відвага, самостійність, спонтанність, експресія, відкритість, витривалість, відповідальність, самокритичність, високе почуття значущості “я”.

Алгоритмічна поведінка визначається як відтворювальна і репродуктивна орієнтація, кероване спостереження, механічна пам'ять, репродуктивна уява, конвергентне мислення, відтворювальне учіння, логічне розуміння і аналіз, інтелектуальна ригідність, пізнавальна пасивність, низький рівень рефлексії, незначні вміння перетворювати й конструювати, відсутність технічної винахідливості.

Евристична поведінка характеризується такими ознаками, як самостійне спостереження, логічна пам'ять, уява, дивергентне мислення, реконструктивне і самостійне учіння шляхом міркування, інтелектуальна гнучкість, пізнавальна активність, рефлексія, інтелектуальна самостійність, конструкторська та вербальна творчість.

Конформізм – нонконформізм, алгоритмічна поведінка – евристична поведінка утворюють протилежні полюси результатів, і тому одержані результати досліджують окремо.

Наявність репродуктивної або творчої поведінки визначається сумою балів К+А (конформізм + алгоритмічна поведінка) або Н+Е (нонконформізм + евристична поведінка).

Таким чином, субтести нонконформізму та евристичної поведінки визначають переважно характеристики креативних людей, а шкали конформізму і алгоритмічної поведінки утворюють континуум, протилежний до творчої діяльності.

Про належність людини до тієї чи іншої групи можна стверджувати на основі переважання балів за тією чи іншою шкалою. Від того, якими ознаками пізнавальної та характерологічної сфер володіє людина та яка їхня інтенсивність буде залежати інтерпретація зовнішніх умов. Їх можна розглядати як мотиваційні чинники для нової діяльності або перешкоди, які неможливо подолати. Дослідження (Дімітрова-Бурлаєнко, 2017) показали, що люди з вищим рівнем творчих здібностей сприймають своє середовище як творче, тоді як люди з нижчим рівнем творчих здібностей не вказують на таку особливість свого середовища. Із зростанням конформізму сприйняття зовнішнього середовища як креативного змен-

шується Особистості з евристичною поведінкою сприймають зовнішні умови як виклик, що налаштовує на ризик та застосування інтуїтивного мислення, тоді як люди, що характеризуються алгоритмічною поведінкою, вважають, що ці умови не забезпечують підтримки, тому ризик є небажаним та неможливим. Відтак складно окреслити умови для творчості, можна лише розглядати певні умови, що будуть сприяти прагненню до самореалізації.

Хоча усі володіють творчим потенціалом, однак більшість не використовує своїх можливостей насамперед тому, що в середовищі завжди є перешкоди, що блокують мислення та активну творчу діяльність. В. Добролович (1995) виділяє три групи перешкод, а саме:

1. Об'єктивні – оскільки мають об'єктивний характер, безпосередньо не залежать від творця. Це труднощі, що виникають внаслідок зовнішніх умов, наприклад, відсутність фінансів для реалізації проекту, недостатнє технічне забезпечення та умови для проведення експерименту.

2. Суб'єктивні (психічні) – мають індивідуальний, суб'єктивний характер. Локалізовані в психіці людини і, незважаючи на об'єктивні можливості (здібності, знання, досвід), роблять неможливими досягнення, адекватні до можливостей та потреб. Психічні бар'єри можуть набирати форми перешкод:

- перцептивних, належність до певних перцептивних моделей, тобто, бачити лише те, що очікуємо і до чого звикли, проте бачити нові аспекти ситуації та можливості їх розв'язків,

- мисленнєві, упередження у мисленні, переоцінювання певної інформації та недооцінювання іншої, можливо більш перспективнішої; результатом ригідності та схематизму може бути нездатність генерувати нові ідеї;

- емоційно-мотиваційні, що означає обережність та небажання докладати зусилля для подолання труднощів, боязнь не справитися з новою ситуацією;

- особистісні, зневіра у власні можливості, відсутність сміливості виконати діяльність, якої ніколи ще не робили, неадекватна ситуації поведінка, що характеризується песимізмом та слабкою волею.

3. Психосоціальні – мають соціальний характер, хоча пов'язані з індивідуальними особливостями, бо локалізовані у свідомості людей, однак функціонують у соціальних групах і регулюються суспільними законами. Їх можна визначити як інноваційні бар'єри, оскільки перешкоджають прийняттю та розповсюдженню нового, блокуючи

інформацію про відкриття та винаходи, нові проекти. Ці перешкоди проявляються у суспільному житті та стосуються багатьох інституцій.

Однією з таких інституцій є школа, яка керується, як і кожна інша інституція, певними установленими правилами і законами. Учень в школі отримує набір правил, засад і приписів, яких повинен дотримуватися. Нав'язується таким чином конформізм, а нонконформізм – здебільшого карається. На уроці вчитель формує мислення та дії учня, дотримуючись певних стандартів, яким учень повинен відповідати на певному рівні освіти. Діапазон власної інтерпретації подій, явищ, правил є дуже обмежений. Зазвичай вчитель подає правильне рішення. Учень стає об'єктом, а не суб'єктом взаємодій, здебільшого він переважаний знаннями з мінімальними набором умінь, що дають змогу ці знання втілити у практичній діяльності. Отриману інформацію часто не вдається використати на практиці. Учні отримують закриті завдання, розв'язок яких вимагає лише конвергентного мислення.

Тому варто акцентувати увагу на евристичній діяльності учнів, що дозволяє шукати нові рішення. Важливо, щоб учні систематично здійснювали таку діяльність на заняттях, щоб спільно аналізували отримані результати з метою підвищення засвоєння умінь самонавчання та навчання інших. Важливо також, щоб вони отримували знання не лише про те як стати новатором, але і як подолати труднощі, що виникають у процесі впровадження змін. Залучення учнів до реальних проблем та ініціативи сприяє набуттю досвіду для розвитку професійної діяльності в майбутньому. Необхідно також формування учня як відкритої системи до сприйняття нових знань з різних навчальних предметів як єдиної системи знань про світ. Саме бісоціація є одним з основних прийомів, що підтримує нестандартне мислення. Потрібно приготувати учня до активності, яка управляє самовихованням.

Учитель є надзвичайно важливою ланкою у процесі виховання творчої особистості та створення сприятливих умов для навчання та розвитку. Серед важливих компетентностей сучасного вчителя є креативна компетентність, що визначено як «складне особистісне утворення, що охоплює сферу інтелекту, емоцій, моральних цінностей та уможливлене на принципово новому, інтегративному рівні перенесення набутих компетентностей з однієї галузі життєдіяльності в іншу з метою або досягнення принципово нового результату діяльності або виконання діяльності на принципово новому якісному рівні (Дімітрова-Бурласко, 2017: 12).

Креативна компетентність пов'язана з інноваційністю та творчістю, ефективною діяльністю вчителя. Багато в чому від особистості та ініціативи учителя залежить як будуть реалізовані у навчальній практиці постулати творчого навчання. Для цього варто дотримуватися конкретних засад, як наприклад (Шмідт, 2007):

1. Принцип фасилітації – полегшення процесу здобування знань і опановування творчих умінь. Істотною є допомога, яку розуміємо як сприяння у виявленні та розвитку творчого потенціалу учнів у відповідному навчальному середовищі з використанням індивідуальних та групових форм навчання. Це полягає у:

- співпереживанні учнів один одному (емпатія);
- автентичності та відкритості – уникання в контактах з учнями фальші, неправди;
- асертивності – педагог безпосередньо виражає свої почуття, думки і переконання, одночасно поважаючи учня, його думки і переконання;
- акцептації – фасилітатор творчості повинен сприймати учня таким, яким він є, незважаючи на те, чи учень справджує його очікування.

2. Грайливості, товаришкості, що стосується атмосфери занять, які повинні бути насичені елементами гри для зняття напруги, підвищення інтересу, зацікавлення, стимулювання нестандартного мислення, генерування нестандартних ідей. Гра підпорядковуються конкретним освітнім цілям.

3. Автономна пізнавальна мотивація, пов'язана з розвитком внутрішньої мотивації (без оцінок, конкуренції, прагнення будь-якою ціною створити оригінальний продукт) та викликаючи зацікавлення.

4. Посилення творчого процесу шляхом залучення до самого процесу творення, отримання насолоди від творчої діяльності є важливішим від отримання оригінального продукту.

5. Особиста творчість вчителя, що є дуже важливим чинником, що впливає на ефективність його діяльності. Лише творчий вчитель зможе розпізнати нестандартні ідеї учнів, оцінити їх оригінальність та внесок у створення нових рішень.

6. Протидія перешкодам, тобто підтримка учнів у подоланні перешкод, що можуть перешкоджати їх розвитку.

Підтримка учнів у подоланні труднощів може набувати різних форм. Однією з них може бути заохочення і підтримка їх віри у власні творчі можливості шляхом усунення негативного ставлення до себе та світу. Багато цікавих ідей не були реалізовані лише тому, що їхні автори завчасно

прийшли до висновку, що їм не вдасться їх здійснити.

Секрет боротьби з цим негативним способом мислення полягає в тому, щоб якомога швидше витіснити зі свідомості внутрішнього критика і замінити його позитивними думками, які творять високу самооцінку та оптимізм щодо власних можливостей у досягненні поставлених цілей. Це вимагає послідовності, детермінації та часу.

Потрібно шукати в проблемі щось позитивне, а не лише зосереджуватися на негативних аспектах проблеми. Можна з учнями будувати альтернативні до внутрішнього критика формулювання (див. табл. 1 (Гебусь, 2010: 334)). Варто зазначити, що такі заходи повинні відбуватися систематично, а особливо тоді, коли учні висловлюють свої занепокоєння, відступають під впливом емоційних, мотиваційних чи особистісних перешкод.

Для розвитку в учнів нестандартного дивергентного мислення варто застосовувати методичні системи розвитку креативності учнів у процесі навчання із застосуванням тренінгів творчості та педагогічної діагностики на основі використання сучасних форм і методів освітньої діяльності, спрямованих на формування особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. Для цього слід звернути увагу на егалітарний підхід до творчості, згідно з яким творчість тлумачиться як перманентна характеристика, що притаманна усім без винятку особистостям, концепції дивергентного і конвергентного мислення, діяльнісний підхід до розвитку особистості та організації освітнього процесу в школі. Творчі особистості характеризуються схильністю до безперервних відкриттів і розв'язування проблем. Якщо складність є оптимальною, творча людина приймає когнітивний виклик – у цьому випадку розв'язування проблем сприймається як радісний досвід (мотивація автономна, внутрішня). Іншим ключовим моментом у творчому процесі є етап творення ідей, що полягає у безперервному і гнучкому генеруванні оригінальних ідей і розв'язанні певної дивергентної (відкритої) проблеми (Швай, 2009). Тренінгам творчості притаманна атмосфера вільної невимушеної гри, яка допомагає розв'язати багато конкретних завдань, вони характеризуються створенням певного емоційного піднесення, застосуванням різноманітних технологій, засобів, вільних асоціацій у груповій діяльності, концентрацією уваги на завданнях. Тренінг творчості можна і варто трактувати не лише як стимул для розвитку певних інтелектуальних операцій, пізна-

Підтримка та гальмування ідей

Гальмування ідей	Підтримка ідей
<ul style="list-style-type: none"> • ніколи раніше цього не робив, • це надто застаріле, • на даний момент у нас багато різних проєктів, • просто знаю, це не спрацює, • почекаємо, побачимо, • вже над цим працювали, • будьмо реалістами, • від цього будуть тільки неприємності, • і без цього у нас все чудово, • цього в планах немає, • це означає для нас більше роботи. 	<ul style="list-style-type: none"> • варто спробувати, • з старих речей також можете створити щось нового, • із задоволенням розглянемо наступну пропозицію, • можливо, краще переконалися чи це спрацює, • шкода часу на роздуми, краще щось зробимо, • спробуємо ще раз подумати над цим, • дайте волю своїй фантазії, • можливо з цього, буде створено щось геніальне, • це може зробити нашу роботу простішою та ефективнішою, • несподіванки можуть бути приємними, • відкриття може бути захоплюючим.

вальних здібностей, але, насамперед, для формування творчої поведінки, індивідуального досвіду та розуміння себе і світу, уміння вербалізувати свої думки, спостереження і рефлексії, активного експериментування. Таке розуміння тренінгу творчості охоплює майже всі сфери життєвої активності людини, починаючи від міжособистісної комунікації, пізнавальних здібностей, формування знань, умінь та до становлення себе як сформованої особистості. Відтак тренінг творчості у навчально-виховному процесі – це система психолого-педагогічних та методичних групових занять, які проводяться з метою реалізації творчого потенціалу, розвитку

креативності, допомоги у самореалізації та формування творчої особистості (Швай, 2011: 199).

Висновки. Учень у школі повинен розвиватися як творча особистість, яка здатна реалізувати в житті свої потенційні можливості та здібності і може адаптуватися до швидких змін у житті. Це складний процес подолання перешкод на шляху до самовираження та самореалізації. Школа має підтримувати учнів на цьому шляху формування самостійної та відповідальної за свої вчинки особистості, яка може управляти своїм життям. Цьому сприяє розвиток творчості учнів, оскільки творчість дає можливість ефективного функціонування у професійному та особистісному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дімітрова-Бурлаєнко С. Д. Генеза поняття «креативна компетентність» у контексті психолого-педагогічних досліджень. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2017. Вип. 58. С. 3-14.
2. Швай Р. І. Формування творчої особистості з позицій системного підходу *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету: Серія педагогічна*. 2009. Вип. 15. С. 334 – 337.
3. Швай Р. І. Використання тренінгу творчості у процесі навчання фізики. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки*, 2011. Вип. 89. С. 199 – 202.
4. Gębuś D. Nauczanie twórczości – uczeń jako aktywny podmiot procesu dydaktycznego. *Podstawy Edukacji*. 2010. 3, S. 325 – 343.
5. Dobrołowicz W. Psychodydaktyka kreatywności. Warszawa. Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 1995. 240 s.
6. Kozielski J. Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna. Warszawa. PWN, 1987. 338 s.
7. Popek S. Kwestionariusz twórczego zachowania KANE. Lublin. UMCS, 2008. 84 s.
8. Rogers C. O stawianiu się osobą. Poglądy terapeuty na psychoterapię. Poznań Dom Wydawniczy, Rebis, 2002. 502 s.
9. Szmidt K. Pedagogika twórczości. Gdańsk: GWP, 2007. 424 s.

REFERENCES

1. Dimitrova-Burlaienko S. D. Heneza poniatia «kreatywna kompetentnist» u kontekstii psykhologo-pedahohichnykh doslidzhen [The genesis of the concept of 'creative competence' in the context of psychological and pedagogical research]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykhohohiia»*. Kharkiv, 2017. V. 58. S. 3 – 14. [in Ukrainian].
2. Shvay R.I. Formuvannia tvorchoi osobystosti z pozytsii systemnoho pidkhdou [Formation of a creative personality from the standpoint of a systems approach]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu: Serii pedahohichna*. 2009. V. 15. S. 334 – 337. [in Ukrainian].
3. Shvay R. I. Vykorystannia treninhu tvorchosti u protsesi navchannia fizyky. [The use of creativity training in the process of teaching physics]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Serii: pedahohichni nauky*, 2011. V. 89. S. 199 – 202. [in Ukrainian].
4. Gębuś D. Nauczanie twórczości – uczeń jako aktywny podmiot procesu dydaktycznego. [Learning creativity - learning a very active subject of the didactic process]. *Podstawy Edukacji*. 2010. 3. S 325 – 343. [in Polish].

5. Dobrołowicz W. Psychodydaktyka kreatywności. [Psychodydactics of creativity]. Warszawa. Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 1995. 240 s. [in Polish].
6. Koziński J. Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna [The concept of transgressive man. Psychological analysis]. Warszawa. PWN, 1987. 338 s. [in Polish].
7. Popiek S. Kwestionariusz twórczego zachowania KANE. [KANE Kwestionariusz dórczego zachowania]. Lublin. UMCS, 2008. 84 s. [in Polish].
8. Rogers C.R. O stawianiu się osobą. Poglądy terapeuty na psychoterapię. [About the attitude of the person. Therapists' views on psychotherapy]. Poznań Dom Wydawniczy Rebis, 2002. 502 s. [in Polish].
9. Szmidt K. Pedagogika twórczości. [Educational pedagogy]. Gdańsk. GWP, 2007. 424 s. [in Polish].